

בשיעור מצות צדקה

במשנה ריש פאה, אלו דברים שאין להם שיעור וכו' וגמילות חסדים וכו', וכתב הרמב"ם בפירושו המשנה זו"ל: ומה שאמר כאן וגמילות חסדים אין להם שיעור רוצה לומר לעזור אדם בגופו; אך שיעזור אותו בממונו יש לו שיעור, והוא חמישית ממונו, לבד אם עשה כן ממידת חסידות. ואמרו (כתובות רף נ') נמנו באושא להיות מפריש אדם חומש נכסיו למצוה, וביאור זה הלכה מה שאומר, והוא: כשאדם יראה שבויים שהוא חייב לפדותם כאשר צוה הקב"ה או רעבים או ערומים שהוא חייב להשביעם ולכסות מערומיהם כמו שאמר די מחסורו אשר יחסר לו (דברים ט"ו), ופירושו למלאות חסרונם כשיהיה מה שיחסר להם, או מה שיצטרכו לפדיונם — פחות מחמישית ממונו או כפי חמישיתו; אבל אם יצטרך לתת להם יותר מן החומש יתן חמישית בלבד ויסתלק מלתת עוד, ולא יהיה עון עליו בהמנעו להשלים כל מה שצריך להם, לפי שצרכם יותר מן החומש. אבל אם לא נודמן לו דבר מאשר זכרנו יוציא החומש מן הרווח ולא מן הקרן, ויתנהו בצרכי מצות וכו' עכ"ל.

והנה בהגהות של הגאון ר' יעקב עמדין, תמה על דברי הרמב"ם בפירוש המשניות: חדא מה שכתב דמשום מידת חסידות יכול לבזבז יותר מחומש, הא בכתובות דף נ' נראה מה שאמרו באושא התקינו דהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש, מוכח דיש איסור בדבר, ולא שייך על זה מידת חסידות; ועוד שהרמב"ם בעצמו ביד החזקה בסוף הלכות ערכין כתב זו"ל: לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו וכו' ואין זה חסידות אלא שטות, שהרי הוא מאבד כל ממונו ויצטרך לבריות, ואין מרחמים עליו; ובזה וכיצא בו אמרו חכמים חסיד שוטה מכלל מבלי עולם, אלא כל המפורז ממנו במצוות על יפור יותר מחומש, ויהיה כמו שצונו נביאים מכלל דבריו במשפט, בין בדברי תורה בין בדברי עולם וכו' ע"כ.

ועוד העירו על דברי הרמב"ם מה שכתב בפרק ז' מהל' מתנות עניים הל' ה': בא עני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת, נותן לו כפי השגת ידו, וכמה עד חמישית מנכסיו מצוה מן המובחר וכו', ע"כ. והשמיט כאן לגמרי דין המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, וכתבו הלכה זו בהל' ערכין, הא לכאורה כאן שייכת הלכה זו דמיירי במצות צדקה, ולא בהל' ערכין. והנה מצאתי בספרו של הגאון בעל התיבוב רבנו יעקב מליסא, בספרו על התורה נחלת יעקב פרשת ראה, שיצא בדבר חדש וכתב: יש להקשות בהא דאמרינן בכל הש"ס דשומר אבידה הוה שומר שכר משום פרוטה דרב יוסף, דהעוסק במצוה פטור מן המצוה, והרי בצדקה יש גם כן תרי לאוין לא תאמץ ולא תקפוץ, והעוסק במצוה אינו דוחה ל"ת שבתורה.

ולזה נראה לי לחדש ולומר, דהא דמצינו מצות צדקה מעשר וחומש, היינו במצות צדקה — מי שאין לו מאתים וזו נוטל מן הצדקה; אבל אם היה רואה ערום וכסיתו ואם רעב האכילהו לחם, ועל זה קאי לאו דלא תאמץ דהוי כנוטל נפשות. ועוד ראייה מפלוגתא דר"ע ובן פטורא במי שיש בידו קיתון של מים ור"ע דאמר חייו קודמים,

היינו דוקא שחיינו תלויים בזה אך כשאין חיינו תלויים בזה וחיי חברינו תלויים בזה ודאי צריך ליתן לו מה שיש לו. ומי שאינו עושה כן הרי זה מאמץ את הלב וחייב משום לא תאמץ עכ"ד.

והנה בהגהה העירו על דברי רבנו הגאון יעקב מליסא, מפירוש המשניות להרמב"ם שהבאתי (מסכת פאה משנה א') שמפורש בדבריו שגם ברואה ערום וכסיתו ורעב והאכילהו אינו חייב לבזבו רק עד חומש ולא יותר, רק ממדת חסידות יכול להוסיף, וזה נגד דבריו. והנה אולי אפשר לפרש דברי הגאון הנ"ל שלא יסתור דבריו מפירוש המשניות להרמב"ם, שבעל נחלת יעקב מדבר במקום שאם לא ישביע את רעבוננו או ישאר ערום יהיה מצב של סכנת נפשות, וכמו שמדמה דבריו לר"ע ובן פטורא כשיש ביד אחד קיתון של מים, ובזה באמת קיים הלאו דלא תאמץ ולא תקפוץ. ואין לזה שיעור ויש חיוב להציל העני מכל האפשרויות, אבל הרמב"ם בפירוש המשנה מיירי בעני המחזר על הפתחים, שאם לא ימצא במקום זה כדי צרכו ימצא במקום אחר, ובזה יש מצוה רק עד חומש ולא יותר.

ומצאתי כעין סברא זו בספר אמרי בינה חלק א' ח"א סי' י"ג שמתרץ קושיית הנחלת יעקב הנ"ל, הא בצדקה יש תרי לאוין לא תאמץ ולא תקפוץ ועוסק במצוה אינו דוחה ל"ת, ותירץ שם בשני אופנים: לפי המבואר ברמב"ן וריטב"א קידושין ל"ג, בהא דאצטרין קרא לחייב נשים באבידה ובמעקב ושלוח הקן הא אית בכלום ל"ת ונשים חייבות בל"ת. וכתבו דבהנך אין עיקר אלא העשה שבהם, ולא אתי ל"ת אלא לקיומה דעשה, עיי"ש.

והכי נמי בצדקה אף על גב דכתיב הל"ת קודם לעשה דפתוח תפתח את ירך לו, מכל מקום העיקר הוא תועלת העשה, ואם עוסק במצוה דפטור ממצוה, פתוח תפתח ממילא ליכא גם לאו דלא תאמץ ולא תקפוץ. ובאופן אחר תירץ, דבלאו הכי יש לומר דהלאו לא קאי רק אם צריך ל"די מחסורו אשר יחסר לו" ואינו מתכווה לחזר על הפתחים ליקח מכל אחד דבר מועט, רק מעשיר הצריך למלאות חסרונו, בזה יש לאו דלא תאמץ ולא תקפוץ. אבל עני המחזר על הפתחים, בזה אין צריך לתת לו מתנה מדובה, כמבואר בש"ך יו"ד סי' ר"ג ס"ק ד', ובזה אפשר ליכא לאו דלא תקפוץ כיון דאם לא יקבל מזה יסבב אצל אחרים, ומשו"ה קאמר בש"ס, פרוטה דרב יוסף; דמצדקה כזאת פטור דליכא לאוין גביה. אבל בגוונא דיש לאוין דאין לו לפנות אצל אחרים, באמת חייב בו ולא מיפטד מטעם עוסק במצוה, עיי"ש בדבריו.

ומצאתי עוד בספר שאילת יעב"ץ להגאון ר' יעקב עמדין, ת"א סי' ג' סוף הסימן שמאריך שם ומחדש כמה דברים חדשים בהל' צדקה, ובאמצע דבריו כתב גם כן כסברתינו בדברי בעל נחלת יעקב, לענין המבזבו אל יבזבו יותר מחומש, וזה לשונו: ועוד נראה לי דכשיש עניים עטופים ברעב שיש לחוש שימותו ברעבון, אפילו מי שאין לו אלא כדי פרנסתו צריך לחלק להם מה שבידו, ולא ישאיר לעצמו רק כדי חייו, עד שיגיע למקום שישראל מצויים שיפרנסוהו, אף שיצטרך לחזור על הפתחים, אפילו לר"ע שלימד חיין קודמים לחיי חברך, ע"כ.

ומפני הדברים החדשים שחידש הגאון ר' יעקב עמדין אני רוצה להאריך בדבריו. והנה בשאלות יעב"ץ ת"א סי' ג' כתב: דאיכא תרי גוונא צדקה חדא אית ליה קצבה, והיינו מעשר וחומש, בעשיר עם עני בינוני, אבל בעשיר מופלג שאפשר לו, עיקר המצוה היא לתת לעני די מחסורו, ואין בזה שיעור אחר אלא כדי צרכו, ופשטיה דקרא

הכי הוא, דאף היחיד נצטוו בכך בדאפשר לו, וכדעת הרמב"ם פרק ז' מהל' מתנות עניים בריש הפרק ביאר היטב שמצוה זו מוטלת על כל אדם שידו משגת, ולא אמרו שיעור חומש ומעשר, אלא במי שאין ידו משגת לתת לעני השואל די מחסורו. ואמנם בפירוש המשנה להרמב"ם ריש פאה כתב בהיפך, והוא שאם הוצרך לתת יותר מחמישית יתן חמישית ויסתלק. ומדלא מפליג, משמע אפילו במי שידו משגת הדברים אמורים, שאסור לבזבו יותר מחומש. וכן נראה מהירושלמי שסמך עליו שם, דמוקי הירושלמי המשנה דגמילות חסדים אין להם שיעור בגמילות חסדים דבגופו, אבל דממונו יש לו שיעור, ואם איתא מאי דחוקיה להירושלמי, לוקי למתניתין בכל גוונא, ולפלוג בגמילות חסדים דבממונא גופא ותיחוקם תקנת אושא במי שאין ידו משגת. ונראה שחזר בו הרמב"ם בחיבורו ביד החזקה ממה שכתב בפירוש המשניות דכתב זה בינקותא, וזה כהירושלמי בפאה. והדר בו משום דתלמודא דידן לא ס"ל הכי כמו שהוכיח לקמן, ובכל מקום דברי החיבור ביד החזקה עיקר לענין פסק הלכה. וכן במקום שאין רבים מצויין, ולא קופה של צדקה, כדי להשלים לעני מה שחסר לו ודאי חובה על העשיר לפרנסו וליתן לו כל צרכו כפי האפשר לפי הברכה שברכו ה' ואין בזה שיעור, שאפילו הוציא כבר בצדקה מעשר וחומש, אינו נפטר מלתת לעני הנמצא עמו די מחסורו אם אי אפשר מן הציבור, וזה לדברי הכל. והיינו דאמרינן בפרק חזקת: בעניי דלא רמו עליהו ולא קייץ להו. ולא עוד אלא אפילו אינו עשיר אם אפשר לו להספיק לעני די מחסורו מצוה היא, וראיה לדבר מהלל ששכר לעני בן טובים סוס לרכוב עליו ועבר לרוץ לפניו, ורץ לפניו ג' מילים, ופשיטא שאם היה נשיא לא היה רשאי לנהוג קלות ראש בעצמו כל כך וכו' אלא ע"כ עדיין לא היה במעלת הנשיאות, וידוע שאז היה עני שנשתכר בטרפעיק בכל יום, אלא שיש לומר שבודאי לא מפני שהדין כך עשה הלל, אלא מדת חסידות נהג עם העני, שאין השכל מחייב שיהיה העני מחויב להספיק לעני אחר די מחסורו (כל זה בגמ' כתובות ס"ז ע"ב) ומצינו הרבה חכמים שנתנו צדקה יותר מדי לפנים משורת הדין וכו', ועוד דאמרינן בתענית כ' ע"ב, על רב הונא דפתח בביה כי הוה אכיל ואמר כל דצריך ליתי וליכול, ואמר רבא כולה מצינא מקיימא לבר מההוא דלא מצינא למיעבד משום דנפישא בני חילא דמחוזא. ואף על גב דרבא היה עשיר יותר גדול מרב הונא, כדאיתא בפקר אלו מגלין דהוי ליה חכמתו דרב הונא ועותריה דרב חסדא, וכו'.

מיהא בעני בן טובים במקום שאין קופה של צדקה ולא רבים העוזרים צדיק לתת לו די מחסורו אם יש יחיד עשיר שסיפוק בידו לעשות; ואפילו הוא בינוני צריך לתת לו די מחסורו כפי השגת ידו, אפילו יותר מחומש, ואין חולק בזה לדעת. ולא אמרו המבזבו אל יבזבו יותר מחומש אלא במקום שעניי העיר יש להם על מה שיסמכו והוא רוצה לבזבו כדי לפרנסם בריות. והכי משמע מההיא דכל הנופל אינו נופל ליד גבאי תחילה (נדרים ס"ה) ודוק. דמוכח דכל ישראל קרוביו של עני, ועל כל מי שאפשר מוטל לפרנסו, וכן משמע בפירוש מלשון הטור יו"ד ריש סי' רמ"ט. ומדבריהם נלמוד עוד שאין הדברים אמורים שלא לבזבו יותר מחומש אלא בביוני ולא במופלג בעשירות.

וכן יש להוכיח דצדקה כזו אין לה קצבה. מזו ששינונו בפרק ג' דשבועות, שבועה שאתן לאיש פלוני, ואמרינן עלה בגמ' מאי אתן אילימא לעני מושבע ועומד מהר סיני הוא, אלא לעשיר. ומדלא מהדרין לאוקמה בנתן כבר צדקה המוטלת עליו לפי ערכו

ולעולם לעני, שמע מיניה בהדיא דלא נתנו זה לשיעורין, ועוד מאותו שאמרו בקדושין פ"ק התקדשי בככר תנהו לעני אינה מקודשת דאמרה ליה כי היכי דמחייבנא ביה אנא מחייבת ביה את, ומי לא עסקינן שכבר נתן לצדקה יותר מחומש, ואפי"ה אינה מקודשת. משום דכהאי גוונא אין שיעור לדבר, אלא מחייב לפרנס עניים כאלה כנזכר במקום שיש לחוש שימותו מרעב, וכך יש להוכיח מפריטי דרב יוסף דאין שיעור וקצבה לדבר וכו', ומחלק את מצות צדקה לשני סוגים, האחד מדאורייתא, והב' מדרבנן:

האחד מדאורייתא, והו להמציא לעני הגון די מחסורו כל צרכו, לפי מה שאדם חסר, אשה ובית ובית דירה וכלי תשמישים או פרנסה או בריאות, או אפילו צריך למעדינים בטבעו, חובה להזמין לו כל זה בכל היכולת, אם אפשר בציבור, ואם לא — צריך היחיד לקיים במה שאפשר לו, והשני שהוא מדברי הים, היינו להפריש מעשר או חומש נכסיו לצדקה, ואף על פי שיש קופה ותמחוי בעיר שעניים סומכים עליהם, אלא שרוצה להרחיב להם או ליתן גם לעניי לעולם במקומות אחרים. זה אינו חיוב של תורה אלא מדרבנן, למאן דאית ליה מעשר כספים מדרבנן ולהב"ת וסיעתו אפילו חיובא דרבנן ליכא, אלא מנהג כשר וישר הוא, ודעת זה נראה עיקר. ובוזה אמרו המבזבז אל יבזבו יותר מחומש כמו שזכרנו. ואף זה אינו אלא במי שאיננו עשיר מופלג אבל מי שעשירו רב מצוה ומידת החסידות לבזבו הרבה יותר, רק ישער שישאר בידו כדי להתפרנס כל ימי חייו ממנו. זה תוכן דבריו של הגאון ר' יעקב עמדין ז"ל. ולפי זה גם הגאון הנ"ל מסכים עם הגאון רבנו יעקב מליסא בנחלת יעקב שלא בכל ענין יש תקנת אושא, דאל יבזבו יותר מחומש, אלא, שהגאון בנחלת יעקב מחלק, במקום שיש עליו לאו דלא תאמץ ולא תקפוץ, והוא במקום שיש חשש סכנה לעני, בזה מחויב לתת מה שאפשר, אבל במקום שאין לו מאתים וזו שאמנם בזה הוא נחשב לעני ויש לו רשות לקחת צדקה, מכל מקום בזה התקנה של אושא והמבזבז אל יבזבו יותר מחומש; ואילו לפי דברי הגאון ר' יעקב עמדין, חולק הבבלי על הירושלמי בפאה וכן דעת הרמב"ם ביד החזקה, דלא כהרמב"ם בפירושו המשניות שהוא הולך בשיטת הירושלמי, והנה יש לי להוסיף בענין זה ולחדש כמה נקודות חדשות בזה.

דיש להוציא מדברי הרמב"ם חידוש דין, שכתב בפרק ז' מהל' מתנות עניים הל' א' וב' ז"ל: מצות עשה ליתן צדקה לעניים כפי מה שראוי לעני, אם היתה יד הנותן משגת, שנאמר פתוח תפתח את ידך לו, ונאמר והחזקת בו גר ותושב וחי עמך, ונאמר וחי אחיך עמך. ובהל' ב': כל הרואה עני מבקש והעלים עיניו ממנו ולא נתן צדקה עבר בל"ת, שנאמר לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחיך האביון ע"כ.

מוכח מדברי הרמב"ם שכתב בהל' א' המצות עשה של צדקה, ובתור הכי בהל' ב' כתב הל' ת כל הרואה עני מבקש ומעלים עיניו ממנו ולא נתן עובר בל"ת. מפורש בדבריו, דהעשה מיירי בסתם שיוודע שנמצא עני ולא בא לביתו לבקש, או מה שכל אדם חייב ליתן כפי יכולתו לפרנס עניים בני טובים, אבל עני הבא לביתו לבקש נדבה והעלים עיניו ממנו בזה הוא עובר בל"ת. ובעל 'צפנת פענח', רוצה לדייק מלשון הרמב"ם, שהעשה הוא עובר ברואה עני ולא תובעו, אבל אם העני מבקש ותובע ממנו צדקה, בזה הוא עובר בל"ת.

איך שלא יהיה אנו לומדין דין מחודש מדברי הרמב"ם, שהעשה והל"ת בצדקה מחולקין, וכל החיובים לא דומים להדדי, העשה בזמן שהעני בא לביתו ותובעו

ומבקש לתת לו צדקה, אבל העשה הוא בסתם שרואה עני ואפילו לא מבקש ממנו, עובר רק בעשה ולא בל"ת. ובוהו מוסבר דברי התוס' בכתובות מ"ט ע"ב, וב"ב דף ח', על מה דאמרין בגמ' רבא אכפייא לרב נתן בר אמי ואפיק מיניה ד' מאה זוזי לצדקה, והקשו בתוס' והא צדקה הוי מתן שכרה בצידה וכל מצות עשה שמתן שכרה בצידה אין כופין עליה כדאמרין בפרק כל הבשר. ותירצו בשם ר"ת דהך כפייה דהכא הוה בדברים. ועוד תירץ דהכא מיירי שקיבלו עליהם שיכופו הגבאים. והר"י תירץ דבצדקה אף על פי שמתן שכרה בצידה אפי"ה כופין דאיכא גבה לאו דלא תאמץ ולא תקפוץ, ולא אמרו מתן שכרה בצידה דאין כופין אלא במצות עשה ולא בל"ת.

ואפשר לומר שבזה חולקין הראשונים, שר"ת סובר שבצדקה, לא בכל גוונא יש עשה ול"ת כשיטת הרמב"ם. ומגמ' דמשמע שרבא דאכפייא לרב נתן רב אמי לצדקה, לא מיירי בזמן שהעני בא לבקשו, דיש בזה רק עשה לכו, ולפיכך תירץ שאכפייא בדברים, אבל ר"י שתיירץ דבצדקה יש גם ל"ת דלא תאמץ ולא תקפוץ ולפיכך כופין עליה, סובר שהלאו הוא בכל אופן, אפילו כשהעני לא בא לבקש ממנו גם כן עובר על עשה ול"ת, ולפיכך כופין בכל אופן על צדקה, ויש לומר עוד ולהוסיף בשיטת ר"ת, שאף שהוא סובר דבצדקה בכל אופן יש עשה ול"ת בכל זאת אין כופין עליה, על פי סברת האמרי בינה שהבאתי לעיל, דהל"ת של צדקה הוא לקיומה של העשה, כמבואר ברמב"ן קידושין ל"ג, והכי נמי דכוותיה בצדקה, דהל"ת אינן באים אלא לחזק העשה, והעשה עיקר, וכיון שמתן שכרה בצידה אין כופין.

ובשו"ע חו"מ סי' כ"ז כתב: המקבל עליו בקנין לידון עם חבירו לפני עכו"ם אין קבלתו כלום, ואם קיבל עליו שאם לא ילך בפניהם יתחייב כך וכך לעניים חייב ליתן מה שקיבל עליו לעניים, ויש מי שאומר שאין בית דין מוציאין ממנו אלא מודיעין לו שחל הנדר עליו, ע"כ. וסמ"ע כתב ולא כמי שחולק על זה ויסבור שבית דין מוציאין ממנו וכו'. ואפשר לומר שזה תלוי במה שאמרו שכל מצות עשה שמתן שכרה בצידה אין בית דין מוזהרין עליה, שפירש הרמב"ן שאין בית דין עונשין עליה אבל אם ירצו הבית דין יכולים להוציא מידו בע"כ, וכל שכן בזה שקיבל עליו בתורת נדר וכו', ע"כ. והט"ז השיג על הסמ"ע ודחה דבריו וכתב דע"כ לא פליגי אם כופין על צדקה או לא אלא בסתם צדקה, אבל בנודר לכ"ע כופין. ואיך נעלם ממנו ברייתא ערוכה בראש השנה בפרק קמא: מוצא שפתיך תשמור זה ל"ת ועשית אזהרה לבית דין שיעשוק, פירוש שיכפו אותך ליתן כפי מה שנדרת, אשר נדרת זה נדר, בפין זו צדקה. הרי מבואר דבית דין כופין לקיים הנדר.

והנה הקצות החושן הקשה על דברי הט"ז דמ"ש נודר מצדקה עצמה, הא בתרווייהו מתן שכרה בצידה וכי משום דנודר יפסיד ברכת ה', ואי משום דנודר איכא לאו דלא יחל בצדקה נמי איכא לאוי דלא תאמץ ולא תקפוץ.

ולפי דברינו אין מקום לקושית הקצות החושן, דבוהו אין מחלוקת דבמקום שיש ל"ת אפילו מתן שכרה בצידה כופין, ושיטת ר"ת הוא מפני שהל"ת בא רק לחזק את העשה כמו שיטת הרמב"ן בקידושין שהבאתי, וכן כתב האמרי בינה, או דמיירי שאין העני בא לתבוע וכשיטת הרמב"ם שבחייב צדקה כזה רק עשה יש ולא ל"ת, אבל במקום שיש ל"ת בודאי כופין לכו"ע, וכיון שיש בל יחל בנודר בודאי כופין על ל"ת.

והנה באמת מחלוקת הסמ"ע והט"ז היא מחלוקת הראשונים הובאה בר"ן פרק נערה שנתפתה, והביא שם בשם הרשב"א דכי אמרינן דהיכא דאמיד כייפינן ליה

מדין צדקה מיהו לא נחתינן לנכסיה, והיכא דליתיה נמי דלא אפשר למיכפייה, לא זנינן להו לבניו מנכסיו, כי היכי דלא עבדינן צדקה מנכסיו, וכדתניא לעיל מי שהלן למדינת הים ואשתו תובעת מזונות ב"ד יורדין לנכסיו וזנין ומפרנסין לאשתו אבל לא בניו ובנותיו ודבר אחר, אמר רב יוסף זו צדקה, וכן כתב רבנו האי גאון בתשובה דהא אפילו נודר שעברו עליו ג' רגלים מיקם הוא דקאי בבל תאחר, אבל אין חייבין בית דין לכופו ולעשות לו כלום.

והר"ן השיג על דברי רב האי גאון ומסיק, דבלפנינו יורדים לנכסיו בשביל צדקה, וכמ"ש הרמב"ם פרק ז' ממתנות עניים, והוסיף עוד להשיג על דבריו, דרבנו האי גאון לא דק, דהא אמרינן בר"ה דף ו' ועשית אוהרה לבית דין שיעשוך, ובההוא קרא כתיב צדקה וכדדרשינן בפיך זו צדקה עכ"ד.

מפורש בדבריהם דאפילו בנודר לצדקה יש מהראשונים הסוברים שאין כופין על זה, ויש סוברים שכן כופין, ולפי מה שהסברנו דברי הרמב"ם לעיל, יש לתרץ דברי רב האי גאון והסמ"ע הסוברים דאין כופין על הצדקה אפילו בנודר, וזה לכאורה נגד גמ' בראש השנה פ"ק, ששם מיירי אוהרה לבית דין שיעשוך בזמן שעניים מבקשים צדקה, ובוה יש גם כן לא תעשה דלא תאמץ ולא תקפוץ. וכן מה שפסק הרמב"ם בפרק ז' ממתנות עניים וכן בשו"ע יו"ד סי' רמ"ת דכופין על הצדקה היינו בקיימי עניים ומבקשים צדקה ובוה כופין על הצדקה, מטעם הל"ת, דבי"ד מוזהרין אפילו מתן שכרן בצידה. וכן נמי בהא דכופין וממשכנין על הצדקה כמו שפסק הרמב"ם, מיירי בתמחוי וקופה ושאר מילי, דהוי כמו פסי העיר ודלתיים וברית דכל הני כופין. וכן הביא הר"י פ' בב"ב פרק קמא דכיון דנמצאים עניים בעיר שמבקשים לפרנס אותם, ועיניהם תלויות לזה דבכהאי גוונא כופין אף דלא נדר, כי יש כאן שני לאוין דלא תאמץ ולא תקפוץ, ואפילו מתן שכרן בצידן, ובוה מתורץ דברי רבנו האי גאון והסמ"ע דברייתא דפרק קמא דר"ה, שנאמר שם דכופין על צדקה דתני, 'ועשית' — אוהרה לבית דין שיעשוך, מיירי שם שנמצאים עניים שמבקשים לזון אותם. ובוה יש לאו דלא תאמץ ולא תקפוץ, אבל באין עניים שמבקשים אפילו נדר לצדקה אין כופין אפילו אחר שלש רגלים שעבר בבל תאחר, מה שעבר עבר, אבל אין חייבין בית דין לכופו בשביל הנדר.

נחזור לענינינו, לפרש דברי הרמב"ם בפירוש המשניות ובהלכות, דהנה השאלות דרב אחאי גאון סוף שאילתא ס"ב וכן בשאלתא ס"ד, וז"ל: ברם צריך אילו מאן דאתי ואמר בעינא דאפקר נכסיי עד כמה יהבינן ליה רשותא למיתן ת"ש דתניא המבזבו אל יבזבו יותר מחומש ע"כ.

אם כן גם השאלות מביא דין דאל יבזבו יותר מחומש לענין בן ישראל שרוצה להפקיר כל נכסיו, ולא לענין צדקה, ומדבריו נראה שבצדקה יש שתי צורות: מי שרוצה להפקיר כל נכסיו, או מי שרוצה לבזבו כל נכסיו במקום שאין עניים מבקשים ממנו, ובין כשהעניים באים לתבוע ממנו לכסות מערומיהם או להשביע רעבון שלהם, בזה כיון שיש לאו דלא תאמץ ולא תקפוץ כמו שהסברנו מדברי הרמב"ם בודאי ממידת חסידות יכול לתת להם כפי צרכיהם, אבל במקום שאין עני תובעו ומבקשו לתת לו די מחסורו, והוא רוצה להפריש סכום בזה יש עליו רק מצות עשה ובוה אמרו בגמ' המבזבו אל יבזבו יותר מחומש, וזה מה שהגמ' בכתובות נ' מביאה מיעקב, וכל אשר תתן לי עשר עשרנו לך, ברוצה לנדב לצדקה סתם, במקום שאין עני בא לבקשו.

ולפיכך הביא זה הרמב"ם בסוף הל' ערכין לענין לבזבו מעותיו על מצוה, כל המפור
ממונו למצות אל יפור יותר מחומש, כי הלכה זו שייכת בכל מצות התורה, וגם
השאלות הביא דין זה דאל יבזבו יותר מחומש על מפקיר נכסיו, דוק, ולפיכך בפרק
ד' מהל' מתנות עניים לגבי צדקה שהוא מפרש הלכה זו היכא דבא עני ושאל די
מחסורו ואין יד הנותן משנת נותן כפי השגת יד וכמה עד חמישית מנכסיו מצוה מן
המובחר, ולא הביא כאן המבזבו אל יבזבו יותר מחומש, שיש איסור בדבר, כי במקום
שעני ומבקש די מחסורו שאם יש לאו דלא תאמץ ולא תקפוץ, זה רק מצוה מן
המובחר לתת לו כפי השגת יד, אבל ממידת חסידות יכול להוסיף כמה שרוצה כמו
שמפרש בפירוש המשנה בפאה.